

РЕЦЕНЗИЯ
на проф. д-р Цветан Теофанов,
преподавател в Софийския университет “Св. Климент Охридски”,
за дисертационния труд на доц. д-р Павел Веселинов Павлович
на тема *Between Scripture, Tradition, and History: The Formation of the Islamic*
Understanding of Kalāla in the Second Century AH (718–816 CE)
(Между писанието и канона. Формиране на ислямското разбиране за калāла
през втори век по хиджра (718–816))
по професионално направление 2.1. Филология (Арабско обществознание)
за присъждане на научната степен “доктор на науките”
на Софийския университет „Св. Климент Охридски”

Доц. д-р Павел Павлович е авторитетен учен и университетски преподавател с успешна академична кариера, който се утвърждава не само у нас, но и в средите на международната ориенталистична общност. Завършил е специалностите История в Багдадския университет (1992) и Арабистика в Софийския университет (1994). Синтезът между тези две сфери на компетентност – историята и филологията – е допринесъл значително за израстването на доц. Павел Павлович като ориенталист и за по-задълбочения му поглед върху изследваните проблеми.

През 1998 г. той защитава дисертация за присъждане на образователната и научна степен доктор на тема *Кораничният термин “Аллах” и преходът от езичество към ислям в Централна Арабия през VI-VII в.* От 2003 г. Павлович е доцент. Преподавал е във Варненския свободен университет „Черноризец Храбър” и в Нов български университет, както и в Историческия факултет на Софийския университет. В момента е ръководител на Катедра „Арабистика и семитология” в Центъра за източни езици и култури при Факултета по класически и нови филологии.

Автор е на монографията *История и култура на древна Арабия* и общо на 49 научни статии и студии (30 от периода след хабилитацията му), 9 от които се вписват в темата на дисертацията. Участвал е с доклади в редица международни научни конференции в Будапеща, Хале, Москва, Лайпциг, Лайден, Базел, Берлин, Хелзинки. Бил е на специализация в Будапеща и Мадрид. Със стипендия „Герда Хенкел“ за изявени учени е работил по темата на дисертацията в продължение на близо три години в Свободния университет Берлин (март 2013–февруари 2015). Дори тези кратки данни за академичния път на доц. д-р Павел Павлович изтъкват високите му качества и достойнства на арабист, който принадлежи като пълноценен член към широката общност на европейските ориенталисти.

Безспорно приносен, задълбочен, умело структуриран и прецизно изпълнен научен труд, предложената за обсъждане дисертация привлича критическото внимание още със заглавието си *Between Scripture, Tradition, and History: The Formation of the Islamic Understanding of Kalāla in the Second Century AH (718–816 CE)*. От пръв поглед частен проблем, който изисква скрупулъзни херменевтични усилия и взирания в контекстуалните аспекти на изследвания термин, темата за семантиката и юридическата интерпретация на *калāла* предоставя благодатно поле за комплексни теоретични обобщения, свързани с кораничната доктрина и традиция, с ислямското богословие и право и с еволюцията на тяхното тълкуване и приложение през първите векове по хиджра, пък и през по-късните епохи.

Така формулиран, научният проблем на труда ни отправя към оригиналния подход на Павлович в първата му докторска дисертация, която също беше посветена на един термин (Аллах) и на концептуализирането му от ислямската догматика. Сходна линия на анализ се следва и в статии на автора, които засягат семантиката на други понятия като *ширк*, *дахр*, *зина*, *лиуат*. *Калāла* се употребява само на две места в Корана и в нея се влага далеч по-тесен смисъл в сравнение със споменатите по-горе термини, но доколкото засяга наследственото право, тя се натоварва с юридическа тежест. Между тълкуването на думата в единия и в другия аят се поражда напрежение поради противоречието между тях, което именно подхранва ориенталистичния интерес към казуса и позволява изводите да се генерализират. На темата са посветени корпуси от хадиси, които илюстрират колебанието на тълкувателите, споровете между тях и в крайна сметка стигането до единно мнение, което цели да изглади несъответствията между кораничните текстове.

В хода на изследването доц. Павлович е използвал, проучил и съпоставил наистина внушителен материал от оригинални извори, което придава солидност на наблюденията по дискутираните проблеми. Многобройни таблици и схеми онагледяват и систематизират текстологичните масиви и в голяма степен допринасят за тяхното по-пълно осмисляне и вписване в аргументацията на автора. Стриктната транслитерация на арабските думи вдъхва респект и затвърждава впечатлението за висок академизъм.

Дисертацията доказва по блестящ начин продуктивността на „експерименталната” методология и стратегия на автора, който прави заключения за съществени процеси и явления чрез анализ на отделни кодови термини и на индикации за промяна в тълкуването на техния смисъл. Фактът, че трудът е приет за печат в едно от най-

престижните европейски издателства – Брил/ Лайден, говори сам по себе си за безспорната му стойност и значимост. Неговото публикуване на английски език разширява обхвата на очакваната аудитория, която включва не само специалисти в конкретната област, но и авторитетни в цял свят мюсюлмански учени, а това предполага възможност за остро полемичен дискурс.

Обсъжданата дисертация е съставена от увод, пет глави, заключение, две приложения и библиография с общ обем 738 страници.

Уводът (с. 20–27) набелязва целите и стратегията на изследването, които очертават параметрите на амбициозния комплексен проект за реконструкция на процесите в ранноислямското право и богословие в техния генезис с оглед на придържането им към Корана и сунната на Пророка, и всичко това с инструментариума на единствена дума. Авторът напълно осъзнава сложността и деликатността на подобна задача, която го изправя пред хлъзгави изводи и оспорване на ислямската догматика чрез платформа от аргументи на далеч не еднозначно приемани западни теории.

Доц. Павлович се стреми към коректност и наблюденията му се основават на солиден текстов материал. Поради спецификата на темата тя се интерпретира с презумпция за хипотетичност, за което се намеква още в началото на труда с уточнения от рода на „изправя пред възможността”, „не е изключено”, „ако допуснем”. Авторът обаче подчинява анализа на най-строгите академични стандарти, избягвайки произволните и предубедени заключения. Декларираният в увода „методологичен експеримент”, който се прилага с нужната последователност в целия труд, позволява хадисните предания да се оценяват не само с оглед на *иснада* им, но и през призмата на тяхното наративно съдържание (*матн*) наред с използването на стратегии, заимствани от херменевтиката и литературния анализ.

Първа глава, озаглавена *Проблеми на тълкуването* (с. 29–117), ни въвежда в проблематичната употреба на термина *калāла* в Корана и в арабската поезия, както и подробно се спира на тълкуването му от европейски ориенталисти (Дейвид Пауърс и Агостино Чилардо). Няма съмнение, че през първи век по хиджра думата не присъства в речника на арабите. Стиховете, в които тя се среща, принадлежат към категориите със съмнителна автентичност. Заключенията на Пауърс и Чилардо внасят ценни наблюдения в осветляването на казуса, но хипотезите им не впечатляват с оригиналност. Например изводът на Пауърс за еволюцията на кораничния текст и промените в него до края на първи/седми век не крие изненада. Мюсюлманските учени също потвърждават този факт и цитират множество

разночетения (вж. напр. *Ал-иткан фи улуми-л-куран* на ас-Суюти). Всички те обаче се вписват в категорията *непрекъснат (мутауатир)*, дължат се на устното предаване на откровенията и се легитимират при съставянето на окончателен канонизиран кодекс. По-интересен е подходът на Чилардо, който класифицира и подлага на обстоен анализ преданията, засягащи *калāла*, по регионален признак.

За разлика от благоговейното си позоваване на авторитети в своята първа дисертация, в този труд доц. Павлович не се колебае да влиза в полемика и да дава аргументиран израз на несъгласията си с погрешни мнения. В случая критиките му се отправят към Пауърс и Чилардо и най-вече към „ограниченията на формалния анализ на иснада“, за да се изтъкне безспорната „необходимост от ясен и последователен метод за изучаване на хадисите“. И тук най-неочаквано, след като ни е посветил в проблема за *калāла*, авторът на труда се впуска в подробно изложение на западната методология при изучаването на хадисите и на техните механизми – нещо, което, струва ми се, би трябвало да се позиционира в самото начало. Тази част от труда обаче не само се отличава по своята изчерпателност и задълбоченост, но и свидетелства за приносния му характер по отношение на предходните изследвания и на комплицираната методология.

Втора глава – Значението на калāла е неизвестно (с. 118–263), заема важно място в структурата на дисертацията и съдържа почти пълния набор от хадиси, които засягат темата, наред с определяне на хронологията им, детайлен обзор и грижливо съпоставяне на техния *санад* и *матн*. Втора глава илюстрира по категоричен начин задълбочеността, ерудицията и теоретичната подготовка на автора в изучаваната област и затвърждава високата оценка за дисертацията. Положени са значителни усилия, за да се докаже безспорният факт, че сподвижниците на Пророка не са разбирали предписанието за наследяването при казуса *калāла*. Смисълът на изследването в тази посока се заключава в идеята да се разкрие и анализира най-ранният етап от процеса на трансформация, който съпътства ислямските правни норми. Не бива обаче да забравяме, че ислямските предписания и свързаните с тях термини се степенуват по важност и *калāла* определено не се нарежда сред базисните понятия. От повествованието оставаме с впечатлението, че едва ли не целият ресурс от мюсюлмански учени се е впуснал да разгадава смисъла на *калāла*. Преекспонирането на казуса позволява да се генерализира „променящото се възприятие на Корана като литургично писание и каноничен източник на правни норми“, а също и „начинът, по който мюсюлманската общност възприема Корана

през първи и началото на втори век по хиджра”. В действителност *калāла* е само индикация за вероятен, но почти невъзможен разрыв между Корана и сунната, при това ограниченав решаването на отделни частни въпроси. Възраженията в този дух се омокотяват в една или друга степен от пределната балансираност, осведоменост и ангажираност на доц. Павлович с оригиналните извори и тяхното интерпретиране както от мюсюлманска, така и от ориенталистична гледна точка.

И в тази глава от труда авторът стриктно се придържа към най-високите и прецизни ориенталистични стандарти за подобен тип изследвания. Той продължава критичната линия на оценка на ислямските извори и догми, която се подхранва не само от средновековните им механизми на трансмисия и сляпо позоваване на авторитети, но и от подчиняването им на политически цели и интереси. И все пак бих препоръчал на колегата в бъдещите си трудове да не се капсулира в ориенталистичната перспектива и да не загърбва напълно изключително развитата ислямска наука за хадисите, която не е по-малко критична към хадисите и все повече се отваря за съвременните теории. Тя би могла да допринесе за по-пълно и обективно изследване на материала. Впрочем в нея се изучава не само иснадът на сведенията, но и тяхното съдържание (*матн*).

Трета глава (с. 264–400) се спира на хадисите, според които „значението на *калāла* е скрито или премълчано”. Очевидно е противоречието между това внушение и твърденията в предходната група предания, които не оставят сянка на съмнение в енигматичността на термина. Паралелът между едната и другата група хадиси очертава все по-ясно тенденцията към изопачаване на първоизворите и съответно към предполагаемо дистанциране от Корана. Доц. Павлович е извършил значителна изследователска работа, за да установи хронологията на съобщенията, да ги систематизира и класифицира, както и да сравни съдържанието им и да стигне до изводите за съществените разминавания между тях и за ролята на Корана и сунната при изработването на юридико-богословските норми. Важен принос на автора се заключава в установяването на разлика във функциите на „неопределените” и „междинните” предания – докато първите служат за аргументиране на конкретни казуси, вторите се вписват в конституирането на по-общи религиозно-правни постановки. Акцент в главата поставя също изложението за видния богослов и разказвач на хадиси Абд ар-Раззак ас-Санаани.

Ако се направи макар и кратка справка за оценката на хадисите от гледна точка на мюсюлманската наука, това би допринесло много за ориентирането ни в тази

сложна материя. Узнаваме например, че преданията могат да се групират по регионален признак. Неопределените от тях в най-ранните им варианти се отнасят към Куфа, а не е тайна, че в нея се съчинявали хадиси, както се секат монети. Присъствието на авторитети в даден свод от разказвачи не гарантира достоверност на съобщението. Ибн Аббас е един от най-богатите първоизвори на предания, но името му фигурира в редица литературни наративи без документално покритие. При положение, че хадис от включените в обсега на дисертацията принадлежи към категорията слаби или съчинени, изследването им губи сериозен смисъл. Т.нар. „полупророческо предание” би трябвало да се причисли към „слабите” известия. Мюсюлманската наука разполага с механизъм за степенуване на хадисите и за разрешаване на евентуални противоречия, ако това е възможно. Значителните разминавания между съдържанието на отделните хадиси или групи от тях ги елиминира като автентични съобщения или поне ги поставя в по-ниска категория, която подлежи на проверка. Независимо от прекалената „целенасоченост” на автора в коловозите на ориенталистичните търсения, смятам, че тя като цяло не накърнява стойността на труда.

Четвърта глава (с. 401–587) концептуализира поредна тратовка на *калāла*, чийто смисъл започва да се търси в Корана или в т.нар. „лятно знамение”. Това е опит, датиран от втори век по хиджра, неяснотата на 4:12 да се декодира чрез аналогия с 4: 176. Въпреки че целта е да се изгладят разногласията и да се постигне единно мнение, споровете и объркването на мюсюлманските учени задълбочават казуса и допълнително усложняват тълкуването на термина.

Доц. Павлович следва логиката на цялостната си мащабна теория, която по недвусмислен начин се потвърждава от използвания богат текстов материал. В хода на изложението авторът подлага на анализ важни въпроси като *калāла* и кодификацията на Корана, предканоничната и каноничната интерпретация на термина, което се поставя в зависимост от възприемането на Книгата на Аллах като източник на правни норми и признаването на сунната като вторичен източник.

Пета глава – *Значението на калāла е определено в хадисите* (с. 588–762) – се спира на регионалното тълкуване на термина в Куфа и Хиджаз и на дебатите между представителите на двете школи, които му дават различни лексикални трактовки, но в крайна сметка се обединяват около единно юридическо тълкуване на вложеното в него наследствено-правно предписание.

Заклучението (с. 763–804) концентрира в себе си главните постановки, изводи и съответно приноси на труда. В тази финална част от дисертацията се изяснява, систематизира и осмисля обемистата и противоречива фактология, за да се излезе от руслото на конкретния материал и да се очертаят и обобщят параметрите на процесите, които протичат в хода на развитието на мюсюлманското право и богословие. Доц. Павлович прави детайлен разбор на историческото развитие на преданията за *калāла*, тяхната хронология, мотивите и връзката им с ранните авторитети, „скрупуралистката загриженост”, „разрива между Корана и сунната” и други важни въпроси. Дори беглото изреждане на съдържащата се в тази част от труда проблематика дава представа за нейната значимост. В заключението, както и в предходната пета глава, авторът разгръща и развива приносите на труда, подробно и обективно изложени в автореферата. Дисертацията внася фундаментални постановки в академичния дебат по темата не само на местно равнище, но – без всякакво преувеличение – и в световната ориенталистика.

Отделните ми несъгласия с подхода на автора и дребните недомислия в труда не променят като цяло високата ми оценка за мащабите и стойността на научните резултати в него. Доц. Павел Павлович не се задоволява с популяризиране на западното знание в тази област, а се мотивира от амбицията да прави открития и да се съизмерва с постиженията на съвременното ислямознание.

Като замисъл, реализация, научен подход, вложени усилия и приноси дисертацията на доц. д-р Павел Павлович напълно отговаря на най-високите изисквания и критерии за удостояването му със степента доктор на науките. Изхождайки от пълната си убеденост в достойнствата на дисертационния труд на тема *Between Scripture, Tradition, and History: The Formation of the Islamic Understanding of Kalāla in the Second Century AH (718–816 CE)*(*Между писанието и канона. Формиране на ислямското разбиране за калāла през втори век по хиджра (718–816)*), както и в качествата, компетентността и приносите на нейния автор, препоръчвам на научното жури от Факултета по класически и нови филологии на Софийския университет да присъди на **ДОЦ. Д-Р ПАВЕЛ ВЕСЕЛИНОВ ПАВЛОВИЧ** образователната и научна степен **ДОКТОР НА НАУКИТЕ** по **професионално направление 2.1. Филология (Арабско обществознание)**.

2 юли 2015 г.
София

Проф. дфн Цветан Теофанов